

Tematikus összeállítás

A LEHETSÉGES VÁLTOZATOK A SZÉCHENYI IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI AKADEÉMIA KONFERENCIÁJA A VERSFORDÍTÁSRÓL

THE POSSIBLE VARIATIONS CONFERENCE ON THE TRANSLATION OF POETRY AT THE SZÉCHENYI ACADEMY OF LETTERS AND ARTS

VENDÉGSZERKESZTŐ: FERENCZ GYŐZŐ

BEVEZETŐ A VERSFORDÍTÁS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI SZEREPVÁLTOZÁSAI

INTRODUCTION CHANGES IN THE CULTURAL HISTORIC ROLE OF POETRY TRANSLATION

Ferencz Győző

a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia ügyvezető elnöke, költő, műfordító, irodalomtörténész
gyozo.ferencz@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A tematikus összeállítás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Irodalmi Osztályának rendezésében 2022 novemberében a versfordítás új törekvéseiről tartott konferencián elhangzott előadások szövegét közli.

ABSTRACT

The material for the present thematic issue contains the lectures delivered at the conference on new strivings in poetry translation, organized by the Literature Department of the Széchenyi Academy of Letters and Arts in November 2022.

Kulcsszavak: versfordítás, hagyomány, kánon, az irodalmi fordítás poétikai és politikai kontextusa

Keywords: translation of poetry, tradition, canon, poetic and political context of literary translation

2022. november 16-án és 21-én a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia Irodalmi Osztálya *A lehetséges változatok* címmel kétnapos konferenciát tartott a versfordításról. A konferencia az MTA Magyar Tudomány Ünnepe című rendezvénysorozatának része volt.

Címét Kálnoky Lászlónak, a kiváló 20. századi költőnek és műfordítónak egyik verséből kölcsönöztük; Kálnoky maga is ezt a címet adta összegyűjtött lírai versfordításainak (Kálnoky, 1981).

A konferencia gondolatát Imre Flóra, az Irodalmi Osztály elnöke vetette fel egy beszélgetés során Csehy Zoltán új Ovidius-fordításának kapcsán. Ez a – megjelenés előtt álló – munka olyan nagyszerű teljesítmények sorába illeszkedik, mint Márton László Walther von der Vogelweide-, Goethe- és *A Nibelung ének*-, Nádasdy Ádám Shakespeare- és Dante-fordításai, és számos kortárs költő kiterjedt fordítói munkásságának izgalmas kísérletei.

A versfordításnak a magyar irodalomtörténetben, tágabban a művelődéstörténetben mindig kiemelt szerepe volt. Az első magyar nyelvű írott verses szövege emlék, az *Ómagyar Mária-siralom* (1300 körül) is fordítás. A versfordítás elvei évszázadok során szilárdultak meg, a 19. század második felében lett általánosan elfogadott elv az úgynevezett formahű fordítás, amely szerint a magyar fordításnak követnie kell az eredeti vers formáját. A költők tudják, hogy ez nem lehetséges minden esetben, mégis, az irodalommal hivatásszerűen foglalkozó, szakmai körökben is gyakran hangoztatott nézet, hogy magyar nyelven minden versformát meg lehet szólaltatni. Magyar nyelven kétféle módon lehet kötött formában verselni: hangsúlyos mértékben, ahol hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok szabályos váltakozása a kötött ritmus alapja, illetve a 16–17. századtól kezdve meghonosított időmértékes formában, ahol a vers kötött ritmusát a hosszú és rövid szótagok szabályos váltakozása adja. A kettőnek létezik hibrid változata is. Ez bámulatosan sokféle eszközt ad a költők kezébe, de mindenre természetesen nem alkalmas. *A hangsúlyos hexameter* című versében maga Arany János mutatta meg, hogy milyen komikus és nehézkes a hangsúlyos versrendszerben írt hexameter (Arany, 1952, 158.). Pedig a különféle indoeurópai nyelvek irodalmában, tehát például az angolban, németben, franciában, olaszban, oroszban – más-más módon – az antik jambust (és a többi verslábát) nem rövid–hosszú, hanem hangsúlytalan–hangsúlyos szótagok váltakozásával képezik. Shakespeare hangsúlyváltó jambusai a magyarban időmértékes jambusokban szólalnak meg, azaz nem formahűen, hanem a formai megfeleltetés jegyében fordítják magyarra: nem az eredeti mértékben, hanem egy hasonló, a magyar formahagyományban hozzá legközelebb álló mértékre téve át.

Ennek a látszólag verstechnikai kérdésnek a koloniális–posztkoloniális elméleti keretek között jól értelmezhető kultúrpolitikai jelentése is van. A magyar nyelv kivételes lehetőségeinek tudata a 19. századi ébredő, majd a 20. századi bezárkózó-kirekesztő nacionalizmus számára is önigazoló érveket adott. A hosszan

politikai-gazdasági függésben levő ország valóságos szellemi hódítást, szinte kulturális ellengyarmatosítást hajtott végre, amikor hatalmas fordítói vállalkozásokban – mint Shakespeare összes drámáinak átültetése – a világirodalmat a magyar irodalom részévé tette.

A 20. században, főleg 1945 után a fordításirodalom virágkorát élte. Ennek egy ideig közvetlen politikai okai voltak: főleg az 1950-es években, amikor azok az írók-költők, akik saját műveiket nehezen vagy egyáltalán nem tudták kiadni, ha gyakorolni akarták szakmájukat, jobb híján fordítói megbízásokból éltek. Egyben hatalmas közönségigény is volt világirodalmi művekre, hiszen egy szellemi és fizikai mozgásában is hol jobban, hol kevésbé korlátozott országban ez jelentette a kulturális kapcsolatot a külvilággal. Az Európa, a Magvető, valamint a Móra Ferenc Könyvkiadó és a *Nagyvilág* című folyóirat hallatlanul fontos szerepet játszottak ebben. A klasszikus és kortárs világirodalom meghódítása szinte szisztematikusan zajlott, egész életműsorozatok, áttekintő nemzeti irodalmi antológiák jelentek meg igényes szerkesztésben.

A középkortól napjainkig a magyar műfordítástörténet hatalmas szellemi energiákat mozgósított, és felbecsülhetetlen gazdagságot hozott létre. De ez a páratlan értékteremtés természetszerűleg kérdéseket is felvet. A világirodalom a fordításokon keresztül az iskolai oktatásban is nagy szerepet kapott. Azonban az a felfogás, amely a fordított művet az eredetivel egyenrangúnak tekintette, összemosta a kettő határait. Az irodalomórákon nemigen merült fel, hogy az elemzett szövegek nem azonosak Homérosz, Szophoklész, Petrarca, Goethe vagy Baudelaire műveivel, a tanulók ugyanis az őket magyarra fordító kiváló költők szavait olvassák – az eredeti egyik lehetséges magyar változatát.

Ennek a kulturális és fordítói hagyománynak további következménye volt, hogy mivel az elvek (nemcsak vers-, hanem prózafordításban is) szigorúan le voltak fektetve, a mennyiségileg is hatalmas fordításirodalom dacára a fordításelmélet és fordításkritika nem fejlődött olyan mértékben, mint a nemzetközi tudományban. George Steiner *After Babel* című meghatározó fordításelméleti nagy munkája (Steiner, 1975) magyarul csak évtizedekkel az eredeti után jelent meg (Steiner, 2005, 2009). Érdekes – vagy inkább érthetetlen – módon a fordítástörténet, tehát ennek a hatalmas hagyománynak a gondozása is elhanyagolt területnek számít.

A világirodalom domesztikálásának (vagy másképpen a magyar nyelv világirodalmi kiterjesztésének) kimondatlan-kimondott törekvése azt jelentette, hogy egyébként jelentős művek fordítása olykor nem fordítói vagy közönségigény hatására született – azaz a fordító nem akart vele semmit se mondani a korának, amelyben pedig nem volt különösebb készség a befogadására –, hanem pusztán az az egyébként nem lebecsülendő szándék állt mögötte, hogy ez vagy az az alkotás is megszólaljon magyarul. Ezért nem is szervesültek, nem is váltottak ki különösebb hatást. Nyilván érdekes lett volna, ha William Wordsworth vagy Samuel Taylor Coleridge műveit magyar kortársaik, Vörösmarty Mihály, Arany fordítják

le, de elkerülte figyelmüket; az utókor pedig már nem tudta elevenen hatótényezővé formálni őket. Ami nem jelenti azt, hogy fordításuk nem volt izgalmas társalkotói és értékteremtő feladat, és nem válhatnak aktuálissá egy későbbi korszakban. Amikor, persze, azonnal felmerülhet egy új, a kornak megfelelő fordítás igénye.

Az elmúlt évtizedekben érezhetően megváltozott valami. Ebben bizonyára nagy szerepet játszottak a színházak. A klasszikusok újrafordítása eleinte ellenállást váltott ki az irodalmi szakmában, szentségtörésnek hatott Vörösmarty és Arany után Shakespeare szövegéhez hozzányúlni. A színházak igénye azonban erősebb volt. Ezzel párhuzamosan a versfordítók is egyre szabadabban kísérleteztek, kritikával kezdték tekinteni a formahű hagyományra, amelytől olykor játékosan tértek el, máskor azért, mert úgy érezték, a kötöttségek miatt túl súlyosak a tartalmi veszteségek. Ezekkel a kísérletekkel a költők felfedezőutakra indultak, és ha az eredmények nem felelnek is meg a kanonizált hagyománynak, jobban illeszkednek saját kötetek versei közé, jobban szervesülnek saját életművükbe. Nagy nyugati nyelvterületeken ez általánosan bevett szokás, az amerikai Robert Lowell, az angol Ted Hughes vagy az ír Seamus Heaney fordításai jó példák erre. Hogy aztán az így létrejött műveket fordításnak vagy átírásnak lehet-e tekinteni, azt hiszem, aligha értelmezhető kérdés. A kettő között ugyanis nincs elvi alapon meghúzható határ, egy finom skálán helyezkednek el közelebb vagy távolabb az eredetitől, de azt sosem pontosan lefedve.

A konferencián előadó költők sokat tettek azért, hogy a fordítást megszabadítsák évszázados, kimondatlanul is létező kulturális és politikai korlátaitól. A szabad kísérletezés azonban, ha gyakran kritikája is, nem ellentéte annak a nagyszerű fordítói hagyománynak, amely kivételes nyelvi gazdagságot teremtett az évszázadok során. Nem megszüntetni kívánja felhalmozódott értékeit, hanem ellenkezőleg: kiszélesíteni és tovább gyarapítani.

IRODALOM

- Arany J. (1952): *Összes művei VI. Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Budapest: Akadémiai Kiadó, <http://real-cod.mtak.hu/4448/>
- Kálnoky L. (1981): *A lehetséges változatok. Összegyűjtött versfordítások*. I–II. Budapest: Magvető Kiadó
- Steiner, G. (1975): *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: Oxford University Press, https://www.bard.edu/library/arendt/pdfs/Steiner_AfterBabel.pdf
- Steiner, G. (2005): *Bábel után. Nyelv és fordítás*. 1. (Ford. Bart I.) Budapest: Corvina Kiadó
- Steiner, G. (2009): *Bábel után. Nyelv és fordítás*. 2. (Ford. Bart I.) Budapest: Corvina Kiadó